

Ulrike Spring – Johan Schimanski

A használhatatlan Arktisz

A természet kihasználása az Északi-sarkon az 1870-es években¹

Az *I May Be Some Time: Ice and the English Imagination* elején Francis Spufford egy már sokak által ismételt képet fest az Északi-sarkról. Bizonyos szempontból azonban ellentmondásos ez a tipikus kép, hiszen egyszerre jeleníti meg élettelen és étellel teli helyként az Északi-sarkot. Egymás mellett létezik a kopár föld, a tengeri állatokkal teli óceán és a madarakkal teli levegő. Hogy mi lesz ebből a kontrasztból, az azonban az érintett szerzőn múlik. Spufford megmutatja, hogy olyan sarkutazók, mint William Scoresby vagy Edward Sabine, akik az 1820-as évek elején írták meg élményeiket, miként mutatják le a madarak északi-sarki életét az anyaghasználat és a tudományos specifikáció vonatkozásában.² A természettudós Thomas Bewick, aki szintén az 1820-as években alkotott és munkáit Sabine művére alapozta, úgy próbálja értelmezni az északi-sarki madarak sokaságát, mint egy tőle távoli és számára ismeretlen rést egy nagyobb rendszerben. Ezzel az Északi-sark korai ökológiai felfogását javasolja.³ Bewick – hangsúlyozza Spufford – bizonyosan képzeletére hagyatkozott, hogy megértse a rés és a rendszer közti⁴ kapcsolatot, valamint működésbe hoz egy vonatkozó esztétikai kategóriát, mégpedig a „fenséges” kategóriáját. Végül az 1840-es években alkotó regényíró, Charlotte Brontë hősnője, Jane Eyre is a fenséges képét nyújtó Bewicket olvassa az Északi-sarkról alkotott megszelídített fantáziákkal (*domesticated fantasies*) szemben.⁵ Spufford érvelését így foglalja össze:

„Sabine simply records bird-life. Bewick wonders at the generosity of nature that allows life to exist abundantly in desolation. Brontë, abandoning the marvel of the glaucous gull, points to the life that the pole can have in a desolate mind, integrating it, not into an ecosystem, but into the systems of images by which a person helps or harms herself. She shows, like Sabine and Bewick, that the Arctic has a place in the world of life; she conveys, enormously changed, the same astonishment that the polar wastes are connected to life we recognize.”⁶

¹ The Useless Arctic: Exploiting Nature in the Arctic in the 1870s. *Nordlit*, (2015) 35. sz. 13–27.

² SPUFFORD, 1996. 8–9.

³ Uo., 11–14.

⁴ Uo., 12.

⁵ Uo., 11–14.

⁶ Uo., 14.

„Sabine csupán a madárvilágot jegyzi fel. Bewick elcsodálkozik a természet bőkezűségén, ami lehetővé teszi, hogy a sivatáron ilyen gazdag élet létezhessen. Brontë maga mögött hagyva a tengerzöld sirály csodálatát, arra mutat rá, hogy a sark életre kelhet a sivatár elmében, nem az ökoszisztémába beépülve, hanem a képek rendszerébe, ami által az ember segíthet vagy árthat önmagának. Megmutatja, akárcsak Sabine és Bewick, hogy az Északi-sarknak helye van az élet világában; ugyanazt a lenyűgözöttséget hordozza a sarki pusztaság élettel való kapcsolatáról, bár meglehetősen megváltoztatva azt, amit mi is felismerünk.”

Így mutatja be Spufford, hogy különböző, de ugyanazon három évtizeden belül alkotó brit szerzők hogyan hoznak létre saját kiindulási pontjuk szempontjából különféle, ám mégis összekapcsolható képeket az Északi-sarkról. Emellett képeik a természettel való kapcsolatunk különböző hegemónikus diskurzusait képviselik. Különösképpen a Sabine által felvázolt állítás felel meg egynek a három, Gíslí Pálsson⁷ által elkülönített természettel kapcsolatos szemléletmód közül: az „orientalista” szemléletmódnak, amely különbséget tesz természet és ember között, és amely a kizsákmányolás dinamikáján alapul (szemben a „paternalista” védelmi formával, amely szintén különbséget tesz természet és ember között). Bewick a távoli Északi-sark és az ismertebb tájak közti globális, ökológiai kapcsolat hangsúlyozásával Pálsson harmadik megközelítésével, a „kommunalistával” mutat hasonlóságot, amely a kétoldali kommunikációra és a kapcsolatra fókuszál, valamint kétségbe vonja a természet és a kultúra között húzódó választóvonalat. Brontë szemléletmódját Spufford elképzelése szerint orientalistaként lehetne kategorizálni, azzal a kitételrel, hogy noha nála is az emberen kívül helyezkedik el a természet, a kizsákmányolás ténye mégis csak szimbolikus.

Az Északi-sarkról alkotott különböző képeken különböző Északi-sarkok jelennek meg. Spufford egy további megoldást kínál, mikor ezekre a pozíciókra mint a távolság által meghatározott helyekre mutat rá. Például, hogy milyen módon tárgyalnak a kiindulási pontok és az Északi-sark közti kapcsolatrol.⁸ Ezzel arra is utalnak, hogy az Északi-sarkhoz fűződő, kultúránként eltérő attitűdöket az Északi-sarktól való feltételezett elválás alapján szabályozni lehet.⁹ Míg Spufford brit példákra épít, mi két olyan országra összpontosítunk, melyek földrajzilag nagyon eltérő helyzetben vannak az Északi-sarkhoz viszonyítva. Fő példánk, Ausztria-Magyarország rendkívül távol esik az Északi-sarktól, és mégis kiindulópontja egy olyan jelentős expedíciónak, mint az osztrák-magyar északi-sarki expedíció (1872–1874). Az expedíció osztrák fogadtatása, amely a vizsgált anyag legfőbb forrása, az Északi-sarkot elsősorban szimbolikus erőforrásnak tekinti. Ezzel szemben másik példánk, Norvégia, ami közelebb fekszik az Északi-sarkhoz, ugyanennek az expedíciónak a recepciójában egy sokkal vegyesebb megközelítést mutat, sokkal inkább egy materiális nézőpontot hangsúlyozva. Ami a legfontosabb, Spufford rávilágít egy alig észrevehető váltásra a földrajzi táj és a mentális táj között. A kizsákmányolás materiálisból szimbolikus

⁷ PÁLSSON, 1996.

⁸ SPUFFORD, 1996. 12.

⁹ Lásd: KESKITALO, 2002.

válík. Ezt az inkább szimbolikus megközelítést az osztrák–magyar kontextusban talán pont az eredményezi, hogy az ország különös módon egy „nem arktikus arktikus nemzeté” (*non-Arctic Arctic nation*) vált.

Az osztrák–magyar északi-sarki expedíció felfedezett egy területet az Északi-sarkon 1873-ban, melyet Ferenc József-földnek neveztek el. Az eseményt óriási társadalmi lelkesedés övezte, melyet Európa-szerte ünnepegekkel és hatalmas sajtóvisszhanggal fejeztek ki, miután az expedíció tagjai 1874 szeptemberében visszatértek Vardø-be, Norvégia északkeleti peremére. Érdeklődésünk leginkább arra irányul, hogy az expedíció visszatérésekor milyen szemléletmódot alkalmazott az osztrák sajtó az Északi-sark leírására. Elemzésünk kiemeli a szimbolikus töke fontosságát mint a kolonialista európai szféra és a részben hozzáférhetetlen Északi-sark közti kapcsolat központi elemét. Még ha az Északi-sarkot túl veszélyesnek, túl távolinak vagy éppen túlságosan feleslegesnek is tartják a materiális felhasználás szempontjából, szimbolikus szinten akkor is az lehet. Az expedíció kulturális és politikai fogadtatásáról szóló korábbi munkákra építve¹⁰ azt állítjuk, hogy az Északi-sark funkcionálhatott egyfajta szimbolikus erőforrásként a nemzeti és állami identitásformálásban, valamint azt, hogy az Északi-sark természeti környezetéről alkotott különböző képek különböző módon segítették elő az efféle szimbolikus felhasználás legitimitációját. Ezen felül amellet érvelünk, hogy ez az északi-sarki szimbolika olyan paradox, félreérthető elemekre épül, melyek lehetővé tették egy természeti világról alkotott megközelítés transzformációját. Ez a cikk hozzájárul annak a kérdésnek a megértéséhez, hogy miként jöhetett létre az Északi-sark ökológiai szempontú értelmezése.

Ugyan megállapításaink a 19. századra vonatkoznak, van relevanciájuk az Északi-sark jelenkori kisajátításának szimbolikus dimenziójáról szóló vitában is. Manapság aktivistákat, államokat és vállalatokat látunk, akik az Északi-sarkot ökológiailag védett területként vagy természeti erőforrásai szempontjából kizsákmányolt területként próbálják használni. Ahogy Keskitalo megállapította, az Északi-sarkról szóló jelenkori politikai diskurzus kritika nélkül hasznosít újra korábbi képeket.¹¹ Éppen ezért fontos az ilyen diskurzusok genealógiáját visszavezetni, valamint megfigyelni a körülményeket, amelyek életre hívták azokat, majd segítettek fenntartani szimbolikus erejüket.

Északi-sarki illetékesség

Az 1870-es években a sarkvidéki területek különböző jelentőségű diskurzusok részét képezték. A 19. századi tengerészállamok (*seafaring states*) számára központi téma volt, hogy ki birtokolja az északi-sarki illetékességet.¹² Ezzel párhuzamosan különböző európai és észak-amerikai országok között egyre növekvő verseny folyt a gazdasági erőforrások, a technológiai fejlesztések és a tudományos felkészültség terén. Emellett, mivel a nemzetépítő folyamatok következtében a politikai térkép

¹⁰ SCHIMANSKI–SPRING, 2015.

¹¹ Lásd: KESKITALO, 2002. 20–23.

¹² RYALL–SCHIMANSKI–WÆRPF, 2010. x–xi.

folyamatosan változott és kihívásokkal küzdött, az Északi-sark az egyes nemzetek vagy államok jövőbeli vágyait és kívánságait megtestesítő területté vált.

Míg Kanada, az északi országok és Oroszország gazdasági és szimbolikus érdekeltiséggel is bírt az Északi-sarkon, valamint a sarki régiók egyre inkább a nemzeti és állami identitásuk részévé váltak,¹³ addig az Osztrák–Magyar Monarchia számára az Északi-sark elsősorban szimbolikus jelentőséggel bírt. Ahogy korábban máshol már bemutattuk, az expedíció egyfajta egységesítő szimbólummá vált a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiában, ahol a nemzeti autonómiáért küzdő mozgalmak egymás mellett léteztek a nemzetiségek között kialakítandó szorosabb kötelék vágyával.¹⁴ Az osztrák–magyar északi-sarki expedíció egyik célja az volt, hogy hozzájáruljon a tudományos ismeretek bővítéséhez, és mivel a tudomány mint olyan elfogulatlan és a világ általános fejlődését nagyban elősegítőnek számított, az expedíció azt az üzenetet is közvetíthette a külvilág számára, hogy Ausztria egy olyan idealisztikus vállalkozásba fogott, ami semmilyen látható előnnyel nem szolgál az Osztrák–Magyar Monarchia számára. Norvégiában az expedíció idealisztikus megközelítését tudomásul vették, de ez kiegészülhetett egy sokkal anyagiasabb érdeklődéssel egy olyan új tudás iránt, amely elősegíthette az Északi-sark biológiai erőforrásainak éppen folyó kihasználását. Ahogy azt lentebb bemutatjuk, az Északi-sarkot ennek megfelelően két különböző szemszögből tárgyalta a két ország. Míg Norvégia vegyítette a kereskedelmi és az idealista érdekeket, Ausztriában az idealizmus dominált.

A különböző szemléletmódoknak Norvégiában és az Osztrák–Magyar Monarchiában egyaránt voltak következményei az északi-sarki környezettel kapcsolatos elképzelésekre vonatkozóan. Ausztriában az Észak, valamint Ferenc József-föld tájainak és állatvilágának leírásai nagyrészt a fikció és a fantázia szimbolikus formáin alapszanak. Csupán csekély erőfeszítést tettek arra, hogy közvetlenül összekapcsolják azokat a közép-európaiak mindennapi tapasztalati terével. Norvégiában a kereskedelmi érdekeltiségek, valamint az a tény, hogy az Északi-sark néhány norvég állampolgárnak munkahelyet biztosított, olyan sokkalta profánabb leírásokhoz vezetett, melyek fókuszában az Északi-sark mint gazdasági erőforrás állt.

Ez a két attitűd az expedícióról szóló azon beszámolóknak is tükröződött, amelyek a visszatérést követően láttak napvilágot. A visszatérő felfedezők tiszteletére Bergenben tartottak bankettet. Az itt elhangzott beszédek a tudományos expedíciók fontosságát az újabb északi vadászterületek megnyitásában látták.¹⁵ Az iskolamester és politikus Ivar Christian Sommerschild Geelmuyden azt állította, hogy Norvégia, mivel határos az Északi-sarkkal, illetékes a területet illetően: „Földünk előnyös fekvésű az Északi-tengeren, embereink, főleg az ország északi részeiről, valóban a legerélyesebb és legbátrabb navigátorai ezeknek a zord és hideg területeknek [...]”¹⁶ Johannes Ziegler, a *Fremden-Blatt* című bécsi újság munkatársa, aki Kristiansandba utazott, hogy találkozzon a sarki felfedezőkkal az Északi-sarkról hazafelé vezető útvonalon,

¹³ PIPER, 2010. 8.

¹⁴ SCHIMANSKI–SPRING, 2015. 224–31.

¹⁵ Lásd: Bergen den 21de September. *Bergensposten*, (1874. szeptember 22.)

¹⁶ „Unser Land liegt ja wie ein vorgeschossener Posten wider das Eismeer da, unsere Landsleute, besonders der nördlichen Theile des Landes, sind ja seit Jahren die eifrigsten und kühnsten Befahrer dieser unwirthlichen und kalten Gegenden, [...]” Bergen den 21de September. *Bergensposten*, (1874. szeptember 22.)

megdicsérte a norvég lakosságot az expedícióval kapcsolatos felfogásáért. A norvég álláspontot a tudomány és a tenger kihasználása szempontjából tartotta fontosnak,¹⁷ arra utalva ezzel, hogy a tudományt Norvégiában nagyon materiális vállalkozásnak tekintették. Az északi-sarki vadászati expedíciók norvég kapitányait sokszor úgy ábrázolták, mint a tudományos felfedezés pionírjait.¹⁸ Az északi-sarki érdekltség és a földrajzi közelség azonban Norvégiában is bírhatott szimbolikus, nemzetépítő funkcióval. Az expedíció norvég résztvevője, a sarki kapitány (*polar captain*) Elling Carsen tiszteletére Tromsø-ben tartott ünnepségen a tanár Thorkild Olsen Fosse a norvég zászlóról szóló allegorikus beszédében szimbolikusán Norvégiának tulajdonította az Északi-sarkot. Allítása szerint a zászló fehér része „az Északi-sark jeges tájait takaró fehér szőnyeg” szimbolizálja. „Arra emlékeztet, hogy a zászlót azok a kitarató tengerészek lengetik, akik Norvégia büszkeségét kivitték az Északi-sark jeges pusztaságából és elterjesztették az összes civilizált nemzet között. Ezzel jogot formálva arra, hogy az összes nemzet zászlói közül az övék legyen az első, amely az Északi-sark felett lengedez.”¹⁹

Bécsben azonban aligha ejtettek szót az expedíció bármilyen praktikus hasznáról, és inkább az olyan idealista eszmék, mint a hősiesség, az önfeláldozás és a haladás domináltak. Az északi-sarki környezetnek ezeket az eszméket kellett szolgálnia. Ebben a diskurzusban az Északi-sark egy olyan tér volt, ahol az emberi haladás eszméje bizonyítható és végrehajtható; az osztrák heroizmus és idealizmus laboratóriumává vált, inkább egy lehetőséget láttak benne, olyasmit, ami önmagában és önmagáért létezett. Azt állítjuk, hogy az Északi-sark szörnyűségei segítettek megerősíteni ezt az érvelést: egy milió, amely annyira rettenetes, erőt próbáló és kevésbé ismert, mint az Északi-sark, szükséges alapfeltételét képezte ennek a diskurzusnak, mivel csak egy ilyen extrém szituációban tudott a „valódi” osztrák öntudat felemelkedni és megméretetni.²⁰ Ennek megfelelően az Északi-sarkot úgy kellett ábrázolni, hogy a természeti veszélyek és akadályok imént bemutatott képe igazolást nyerjen.

A bécsi újságírók számára nyilvánvaló volt, hogy az újonnan felfedezett terület a gazdasági tőke szempontjából kevés praktikus haszonnal bír. Az expedíció egyik vezetője, Julius Payer hozzájárult az Északi-sark használhatatlanságáról alkotott kép megerősítéséhez azzal, hogy egy újságcikkben azt írta, hogy „a növényzet mélyen Grönland, a Spitzbergák és Novaja Zemlja alatt van, és ebben a tekintetben talán nincs is szegényebb vidék a Földön”.²¹ A sivár és használhatatlan Északi-sark képe uralta az újságok beszámolóit²² – leszámítva néhány kivételt. Ilyen volt például a pénzügyi újságíró, Theodor Hertzka megjegyzése a terület lehetséges gyakorlati felhasználásáról.

¹⁷ An Bord des 'Finnmarken', auf der Rhede von Christiansand, 21. September. *Fremden-Blatt*, (1874. szeptember 25.)

¹⁸ Lásd: Bergen den 21de September. *Bergensposten*, (1874. szeptember 22); Polarfahrten. *Deutsche Zeitung*, (1874. szeptember 5.); Dr. Joseph Chavanne: Oesterreichs Nordpol-Expedition. *Neue Freie Presse*, (1874. szeptember 19.); Bergen, 21. September. *Bergensposten*, (1874. szeptember 22.)

¹⁹ „det hvide Dække over Nordpolens islagte Egne. Det er en Erindring om, at det Flag, der føres af saa kjække Sømand, og som allerede har baaret Norges Ros ud af den arktiske Isørken og spredt den ud over alle civiliserede Lande, har en retfærdig Fordring paa at være det første af alle Nationers Flag, som vaier ved Nordpolen.” Tromsø den 28de Oktober 1874. *Tromsø Stiftstidende*, (1874. október 29.)

²⁰ SCHIMANSKI-SPRING, 2015. 451.

²¹ „Die Vegetation steht tief unter jener Grönlands, Spitzbergens und Nowaja-Semljas, und in dieser Hinsicht gibt es vielleicht kein ärmeres Land auf der Erde.” PAYER, 1874. 4.

²² Lásd például: Feuilleton: Franz Josefs-Land. *Fremden-Blatt*, (1874. szeptember 13.)

nálhatóságáról a vadászat, valamint az új navigációs és meteorológiai ismeretek bővítésének szempontjából.²³

Az új terület szimbolikus hasznát kulturális tökeként azonban gyakran hangsúlyozták a bécsi lapok. Sőt, az expedíció Bécs és Ausztria ellenképeként jelent meg, ugyanis az ország ebben az időben egy gazdasági válság közepén járt, a közelmúltban pedig számos hadi vereséget szenvedett Poroszországgal szemben. A felfedezőik sikere viszont egy sokkal kedvezőbb jövőképet kínált, mint amit a valóság tartogatott. Valójában, ahogy azt majd be fogjuk mutatni, az osztrákok szemében az Északi-sark használhatatlansága központi szerepet játszott a terület szimbolikus jelentőségében. Egy materiális hasznot nem hajtó, idealisztikus világ szembeállítható Közép-Európa materiális világával. Ugyanezen logika mentén, amikor 1874 szeptemberében politikusok egy csoportja a felfedezőik pénzügyi támogatása érdekében kérvényt nyújtott be az alsó-ausztriai tartományi gyűlésnek, az indoklásuk fő pontja az expedíció idealisztikus orientációja volt, valamint Ausztria mint modern állam jövőjére vonatkozó jelentősége. A felfedezőket „nem hírnév, kapzsiság vagy hiú kalandvágy, hanem sokkal inkább a legnemesebb érzések vezérelték”.²⁴

Ezt az érvet segítette megerősíteni az a tény, hogy a Ferenc József-föld felfedezésével egybeesett az 1873. évi bécsi tőzsdekrach. A krach olyan csökkenő tendenciákhoz vezetett a világgazdaságban, melyek hatásait még évekig lehetett érezni. Ahogy a *Die Presse* fogalmazott, ugyanabban a pillanatban, amikor „a világ, ami illúziókra és homokra építette fel magát” összeomlott, „a következő szavak hangzottak el a távoli Északon, a Tegetthoff fedélzetén: Föld! Föld!”²⁵ Tehát a homok folytonos mozgását és instabilitását állították kontrasztba az újonnan felfedezett föld stabilitásával és szívósságával. Az anyagi világot hamisnak kiáltották ki, a hősies és tudományos eszmék pedig alternatívaként emelkedhettek fel a jövő számára. Az expedíció alternatívaként szolgált a gazdasági bukás bélyegét magán viselő Ausztriával szemben. Utat mutatott kifelé, már nem az élet anyagi aspektusaira és a helyi érdekeltségekre fókuszálva, hanem megmutatva azt, hogy miként lehet hozzájárulni az emberiség jobbá tételéhez.²⁶

Az expedíció idealisztikus jellegének hangsúlyozása hozzájárult a költséges expedíció legitimálásához is, amely céljai többségét végül nem érte el, valamint meglehetősen kevés jelentőséggel bíró tudományos eredményt tudott felmutatni. Az expedíciós hajó azzal a céllal indult, hogy felfedezze Szibéria északi részét, valamint lehetőleg a korábban még át nem szelt északkeleti átjárót. Épphogy csak pár nappal korábban hagyta el Tromsø-t, amikor 1872 augusztusában megrekedt a jégben és északnyugat felé kezdett sodródni. Ez vezetett végül a Ferenc József-föld váratlan felfedezéséhez. Továbbá, amikor az expedíció tagjai úgy döntöttek, hogy elhagyják a jégbefagyott hajót, hogy gyalog, valamint csónakkal vágjanak neki az Európába vezető útnak, csupán korlátozott mennyiségű tudományos mintát és feljegyzést tudtak magukkal vinni.²⁷ A Ferenc József-föld azonban ezen kudarcok

²³ Unsere Nordpolfahrer. *Neue Freie Presse*, (1874. szeptember 6.)

²⁴ „Nicht von Ruhm oder Geldgier oder eitler Abenteuerlust getrieben, sondern von den edelsten Gefühlen.” *Wiener Zeitung*, (1874 szeptember 16.) 889.

²⁵ „Welt, die auf Schein und Sand sich aufgebaut hatte”, „...erscholl es im fernsten Norden vom Bord des Tegetthoff: Land! Land!” Wien, 24. September. *Die Presse*, (1874. szeptember 25.)

²⁶ SCHIMANSKI–SPRING, 2015. 98; 173; 352–354.

²⁷ BERGER–BESSER–KRAUSE (HG.), 2008. 371–375.

ellenére is funkcionálhat az expedíció sikerének egyfajta fizikai szimbólumaként. Ez különbözött attól a norvégiai értelmezéstől, amely szerint az Északi-sarkról való tudás a mindennapi életre nézve nyilvánvaló praktikus következményekkel jár, és amely szerint az 1872-eshez hasonló expedíciók már indulásuktól fogva bírtak egyfajta legitimitással. Az osztrák–magyar expedíció sikeres visszatérését ennek megfelelően használták fel Norvégiában, azaz érvként a jövőbeli norvég sarki expedíciók finanszírozása mellett.²⁸

A bécsi Arktisz kétértelműségei

A bécsi sajtódiskurzusban az Északi-sarkot egymással ellentétes fogalmakon keresztül mutatták be: üres–teli, gyönyörű–veszélyes, ismert–ismeretlen, tudományos–irodalmi stb. Ahogy azt láttatni fogjuk, ezeknek az ellentéteknek a két pólusa közti szakadatlan oda-vissza csúszkálás és az ebből keletkező kétértelműségek segítettek megerősíteni a hősiességről és az idealizmusról szóló osztrák diskurzust, valamint folyamatosan lefordítani a materializmus nyelvhasználatát az idealizmusra. Esetenként az ilyen változó jelentéstartalmak az Északi-sark természeti környezetével kapcsolatban még alternatív megközelítéseket is létrehozhattak.

A Ferenc József-föld feltételezett üressége mint emberi településektől mentes tér azt jelentette, hogy a békés hódítás toposza alkalmazhatóvá vált, és az öncélú kolonializmussal való képzettársításokat is meg lehetett előzni. Ezen a ponton a tudományos idealizmus képzelet fontos szerepet játszott a katonai hódításával szemben. A bécsi *Die Presse* azt írta: „Az öröendezés, amivel a sarki felfedezőinket fogadjuk, az idealizmus győzelme [...]. Az élet kockázatása ilyen győzelmekért, az ezekért való küzdelem méltó az egész világ elismerésére és a világhírnév biztosítására.”²⁹ A katonai metaforák gyakori használata – jelen esetben a „győzelmek” és a „küzdelem” – segítette az expedíció fontosságának kommunikációját az osztrák–magyar nyilvánosság felé. Ebben a diskurzusban a háborús katonai expanziót negatív színben tüntették fel, miközben az „üres” területeknek a tudomány nevében történő meghódítását pozitívan értékelték.³⁰ Ahogy Stephen A. Walsh a közelmúltban megjegyezte, az expedíció hozzájárult egy olyan értelmezés megalapozásához, miszerint Ausztria a koloniális célok elvetésével kifejezetten tudományos altruista szemléletmódot képviselt. Ez egy olyan értelmezés, amely Walsh szerint eltussolása nemcsak annak, hogy Ausztria mekkora mértékben élvezte az európai kolonializmus kereskedelmi előnyeit, hanem annak is, hogy a Ferenc József-föld felfedezése mennyiben járult hozzá Ausztria helyzetének biztosításához a világban.³¹

Amíg az üres Északi-sark toposza (*topos of the empty Arctic*) segítette megerősíteni Ausztria közömbös és békés képét, addig az ezzel ellentétes teli Északi-sark toposza (*topos of the full Arctic*) az osztrák felfedező hős imázsának erősítésére

²⁸ „Idet 'Tromsøposten' finder det hævet...” *Bergens Adressecontours Efterretninger*, (1874. szeptember 26.)

²⁹ „Der Jubel, mit welchem wir unsere Nordpolfahrer empfangen, gilt daher einem Siege des Idealismus, [...] Für solche Siege das Leben einzusetzen, solche Siege erkämpfen heißt der ganzen Welt Anerkennung abnöthigen, heißt sich Weltruhm sichern.” *Wien*, 24. September. *Die Presse*, (1874. szeptember 25.)

³⁰ SCHIMANSKI–SPRING, 2015. 374; 474–475.

³¹ WALSH, 2015. 152–156. Lásd még: SCHIMANSKI–SPRING, 2015. 351–352; 392; 448–450.

volt használható. A természetet le kellett győzni, és akadályokat kellett leküzdeni. Észak felé hegyek takarták a kilátást, a mozgó jég akadályozta a hazafelé tartók haladását, az időjárási viszonyok pedig bonyolulttá tették a földrajzi feltérképezés folyamatát. A *Fremden-Blatt* felidézett egy „kétségbeesett küzdelmet a természet leg-ádázabb erőivel”.³² A legtöbb esetben a teli Északi-sark toposzát természeti képekkel ábrázolták (kivétel ez alól Friedrich von Hellwaldnak a különböző nemzetek hajóitól „nyüzsgő” [schwärmen] Északi-sarkot ábrázoló képe³³). Az állatok – mint például a jegesmedvék – jelenléte veszéllyel töltötte meg az Északi-sarkot és ezáltal látható és konkrét bizonyítékként szolgált az emberek hősiességi teljesítményének igazolásához. Gyakran került említésre ezért az a tény, hogy a sarki felfedezők az expedíció során 67 medvét öltek meg.³⁴ Robert G. David megállapítja, hogy a jegesmedvék a 19. századi Nagy-Britanniában az Arktisz legyőzhetetlenségének illusztrálására szolgáltak. Ezt a legyőzhetetlenséget a briteknek nem is kellett megkérdőjelezniük, hiszen Afrika és Ázsia területei mellett nem voltak érdekeltek civilizáló küldetéseken és alárendelő mechanizmusokban a távoli északon.³⁵ Az osztrák anyag azonban azt mutatja, hogy a Ferenc József-földdel kapcsolatos gyarmatosító ambíciók megvalósításának teljesíthetlensége együtt járt az Arktisz irányításának fantazmagórikus vágyával. A vicclapokban ironikus képek jelentek meg európai ruhába öltözött és a bécsi életmódot elsajátító jegesmedvékről, játékosan illusztrálva a jegesmedvék és egyéb állatok osztrák uralom alá való hajtását.³⁶ Nagyon kevés példát találtunk arra vonatkozóan, hogy a jegesmedvéket a szimbolikus gondolkörön kívül képzeltek volna el és – bundájuk és húsuk miatt – valódi gazdasági erőforrásként tekintettek volna rájuk.³⁷

Nemcsak az volt fontos azonban, hogy az embereknek le kellett küzdeniük az Északon rájuk leselkedő veszedelmeket, hanem hősiességük nyomait is hátra kellett hagyniuk az Északi-sarkon, az üres tereket megjelölve így a felfedezés látható jeleivel. Az expedíció két legfontosabb maradványa a hajó, a Tegetthoff roncsa és a gépész, Otto Kirsch sírja volt. Ezeket sok kép, vers és egyéb leírás is megörökítette.³⁸ Ezek segítettek elismertetni az Északi-sark sivárságát, veszélyességét és fenségességét, valamint az ember hatalmát a természet felett. 1892-ben az expedíció egyik vezetője, Julius Payer távoli objektumként ráfestette a Tegetthoffot híres, az ember túlélésért folytatott küzdelmét ábrázoló *Nie zurück!* (*Nincs visszaút!*) című festményére. Festményén a hajó a civilizáció, illetve a tudományos és technológiai

³² „Verzweifeltem Kampf mit den furchtbarsten Naturgewalten.” „Willkommen!” *Fremden-Blatt*, (1874. szeptember 25.)

³³ Friedrich von Hellwald: Ueberschau der neuesten Polarforschungen. *Wiener Abendpost*, (1874. szeptember 11.)

³⁴ Lásd például: Unsere Nordpolfahrer kommen. *Morgen-Post*, (1874. szeptember 22.)

³⁵ DAVID, 2000. 177.

³⁶ SCHIMANSKI-SPRING, 2010. 459.

³⁷ Lásd például: Börse-Bericht. *Kikeriki*, (1874. szeptember 13.); Banknachrichten. *Der Kaktus*, (1874. szeptember 20.)

³⁸ A hajóról lásd például: Julius Payer: Der verlassene 'Tegetthoff'. *Neue Illustrierte Zeitung*, (1874. október 4.); P. K. Rosegger: Vom Eise. *Die Presse*, (1874. szeptember 29.) A sírról lásd például: Allerseelen am Nordpol. *Neuer Freier Kikeriki*, (1874. november 7.); Graf Albrecht Wickenburg: Das Begräbnis am Nordpol. *Das Neue Jahr*, 4. (1876) 144–145; Das einsame Grab des Nordpolfahrers Krich. *Die Dioskuren*, 6. (1877) 328.

haladás szimbóluma, amely megtestesíti az emberi erő győzelmét a természet felett. Ugyanakkor ez a toposz ellentétes jelentéssel is bírhatott: a jégbe zárt magányos hajó azt jelentette, hogy végül a természet győzedelmeskedett, megmutatva minden emberi irányítás felett álló hatalmát.

Kirsch sírja látható bizonyítéka volt azoknak az áldozatoknak, melyeket az embereknek a haladás nevében kellett meghozniuk. Itt is megfigyelhető az egyik toposzból a másikba való átmenet; az ellentétes jelentések megerősítik az osztrák hősiesség üzenetét. Kirsch halála jelképezheti az északi természet hatalmát, ugyanakkor vitathatja is azt. Kirsch ugyanis magával vitte betegségét, a tuberkulózist az Északi-sarkra. A 19. században a tuberkulózist nagyon hangzatosan „bécsi betegségnek” is hívták, egyértelmű vonalat húzva ezzel Bécs és Ausztria felé. Ez arra is utalhat, hogy Kirsch halálának oka ott keresendő és nem az Északi-sarkon.³⁹

Az emberek többségének ismeretlen, és ezáltal elképzelhetetlen veszélyekkel és szörnyűségekkel teli helynek tűnő Északi-sark rejtélyessége gyakori toposznak számított. Mivel az Északi-sark a legtöbb közép-európai számára ismeretlen volt, megőrizhette rejtélyes és veszélyes státuszát, valamint a sarki felfedezők heroizmusát is kihangsúlyozhatta. Ugyanakkor az Északi-sarkot ismertté kellett tenni, mivel önfeláldozó felfedezők és tudósok lassan felfedték titkait. A Ferenc József-földről és természetes környezetéről szóló leírások folyamatosan az ismert és az ismeretlen képek között ingadoztak, megerősítve ezzel az osztrák heroizmusról szóló diskurzust. Az ismeretlen Északi-sark toposzának helyét átvette az ismert Északi-sark toposza, és itt megjegyoznénk azt, hogy ez a váltás segített kiemelni az osztrákok tudományos bátorságát a természet titkainak felfedésében, megerősítve ezzel az Északi-sarkra formált igényük képét.

Ennek megfelelően a *Neue Freie Presse* szeptember 5-i üdvözlő cikkében úgy látta, hogy „az északi szfinx rejtélyét nagyrészt leleplezték”,⁴⁰ miközben a *Deutsche Zeitung* dicsérte a sarki felfedezőket, akik „magával a természettel harcoltak, és újból elcsen-tek tőle egy adagot azokból a titkokból, amiket nagy gyanakvoással rejteget a kutató szemek elől”.⁴¹ Bécs polgármestere, Cajetan Felder szerint a felfedezők segítettek fellibbenteni a sarkvidéket borító „titkok fátylának” egy részét.⁴² A titkok leleplezésének toposza segített egy olyan nyugati tudásrendszerben pozicionálni az északi-sarki természetet, amelyben ideális esetben a rejtélyt a tudomány racionalitásával kell felváltani.

Természeti leírások

Azt állítjuk, hogy az expedíció bécsi és norvég fogadtatásában megjelenő ambivalenciák, amelyeket itt említünk – és az azok között meglévő elmozdulások – különböző, a természethez fűződő megközelítéseket modelleznek. Állításunk

³⁹ Die österreichische Nordpol-Expedition zurückgekehrt. *Fremden-Blatt*, (1874. szeptember 4.) Lásd ezen felül: Stellar: Polarfahrten. *Deutsche Zeitung*, (1874. szeptember 5.)

⁴⁰ „...das Räthsel der nordischen Sphinx zu einem guten Theil enthüllt.” Dr. Joseph Chavanne: Oesterreichs Nordpol-Expedition. *Neue Freie Presse*, (1874. szeptember 19.)

⁴¹ „...mit der Natur selbst gekämpft und ihr wieder einen Theil jener Geheimnisse entrissen, die sie so argwöhnisch dem forschenden Blicke verbirgt.” Willkommen! *Deutsche Zeitung*, (1874. szeptember 5.)

⁴² „geheimnißvolle[n] Schleier.” Die österreichische Nordpol-Expedition. *Neue Freie Presse*, (1874. szeptember 19.) Lásd még: Om Festen i Kristiania. *Bergensposten*, (1874. szeptember 24.)

szerint ezek a megközelítések diskurzusokként funkcionálnak. Laclau és Mouffe diskurzusokról szóló elmélete alapján két diskurzust bizonyos, kétértelmű jelentéssel bíró „csomópontokat” kapcsolhatnak össze, és ezáltal új diskurzusok jöhetnek létre.⁴³ Forráanyagunkban erős kapcsolatot érzünk több olyan diskurzus között is, amelyek olyan csomópontok körül alakultak ki, mint az „üresség”, a „veszély” és a „használatatlanság”. Ezekben az Északi-sark „másként” tűnik fel. Az orientalista megközelítés, amelyben a természet kihasználása jelenik meg, az expedíció osztrák és norvég recepciójában is dominál. Az Északi-sark jövőbeli lehetőségként, ígéretként jelenik meg a kommunalista, „de-othering” és ökológiai hozzáállásban. Akkor is, mikor Spufford az „üresség” csomópontját járja körül Bewick példáján keresztül.

Az ehhez hasonló változások lehetősége már 1871 októberében megjelent egy befolyásos földrajzi folyóiratban, a *Petermann's geographische Mittheilungenben*,⁴⁴ amelyben Julius Payer, az expedíció egyik vezetője az északi-sarki állatokról és a grönlandi vadászatról közölt cikket. Ekkor folyt az osztrák–magyar expedíció felkészülési szakasza. Payer cikke egy olyan sorozat része volt, ami a második német kelet-grönlandi sarki expedícióról szólt, amelyben ő maga is részt vett. A természet ezen leírása az északi norvég nyilvánosság figyelmét is felkeltette – talán gyakorlati haszna miatt, hiszen útmutatóként szolgálhatott az északi-sarki állatokhoz –, ugyanis 1872 áprilisában norvég fordításban is megjelent egy helyi újságban, a *Tromsø Stiftstidendében*.⁴⁵ Payer szövegében az állatokat főként olyan tárgyakként ábrázolja, amelyeket leírni, levadászni, megölni és megenni lehet, vagy bundájukért felhasználni. Így az állatok csomópontokká váltak a kihasználásról szóló diskurzusban. Három okból kerültek az expedíciók érdeklődési körébe: elsőként azért, mert a felfedezőknél meg kell tanulniuk megvédeni magukat ellenük, másodsorban azért, mert a zoológusok tanulmányozhatják őket, végül pedig azért, mert ottlétük megnöveli annak az időszaknak a hosszúságát, amit egy felfedező egyéb táplálékforrás nélkül kibír az Északi-sarkon.⁴⁶ Úgy tűnhet, hogy Payer hozzáállása az Északi-sark természeti környezetéhez elsősorban kihasználó attitűd. Sigfried Kjeldaas érvelése szerint azonban a vadászat „*felfogható olyan tevékenységként is, amelyen keresztül még mindig lehetséges újra összekapcsolódni a természeti világgal*”.⁴⁷ Payer szövegét olvasva szeretnénk olyan találkozási pontokat kiemelni, ahol inkább az ökológiai nézőpont érvényesül.

Mikor Payer veszélyes és különleges északi-sarki állatokról ír, implicit módon egyaránt megerősíti az összes északi-sarki felfedező hősiességét, és alkalmazza a fenségesség és a groteszk esztétikai kategóriáját. Így a kihasználás diskurzusa egy esztétikusabb és szimbolikusabb formát ölt. Kifejezetten igaz ez a jegesmedve és a rozmár esetében. A jegesmedve „*erőt és veszélyességet tekintve semmi esetre sem alsórendűbb az oroszlánál vagy a tigrisnél*”.⁴⁸ Ezt követően Payer még két alkalommal

⁴³ LACLAU–MOUFFE, 2001. 112–113.

⁴⁴ PAYER, 1871.

⁴⁵ „*Dyreliv i Nordpols egne og grønlandsk Jagt*,” *Tromsø Stiftstidende*, (1872. április 7.) és (1872. április 11.) A szöveg később bekerült Payer osztrák–magyar expedíciós feljegyzései közé, ami a korábbi expedíciók feljegyzéseit is tartalmazta: PAYER, 1876. 516–556.

⁴⁶ PAYER, 1871. 413.

⁴⁷ KJELDAAS, 2014. 74.

⁴⁸ „*...steht an Kraft und Gefährlichkeit weder dem Löwen noch dem Tiger nach*.” PAYER, 1871. 413.

hasonlíttja a tigrishez a jegesmedvét, sőt még „a jég tigrisének” is hívja.⁴⁹ „Ha bármely állat”, akkor a rozmár biztosan megérdemli „a szörny nevet”, hangja legalább annyira „valóságosan démoni”, mint kinézete;⁵⁰ Payer később a torpedóhoz is hasonlíttja az állatot,⁵¹ sőt, a vadászokkal véres harcot folytató rozmárokat „undorító szfinxekként” és „összetéveszthetetlen ocsmányságú” lényekként írja le.⁵² Korábbi írásaira is jellemző módon sodródik Payer a tudományosan denotatívától az irodalmilag konnotatív felé. Laikus olvasói számára azzal teszi érthetőbbé leírásait, hogy antropomorfizálja az északi-sarki állatokat, valamint sarki állatokkal való találkozásokról szóló anekdotákkal színesíti munkáját (mind a 11 anekdota jegesmedvékről szól). Kiemeli a fenségést, a groteszket, de ismétlődően említi a komikust is. Payer, amikor leírja az utolsó alkalmat, amikor jegesmedvéket láttak az 1869–1870-es expedíció során, a „tabló” kifejezést használja, amely központi eleme volt a különböző 19. századi médiumok által alkalmazott esztétikai elismerésnek.⁵³

Továbbá, mivel hangsúlyozza a jegesmedvék és rozmárok fenséges veszedelmességét, Payer hatóerőt tulajdonít nekik. Barry Lopez sokkal később alkotó és főként ökológiai gondolkodású szerző tárgyalásakor Kjeldaas egyfajta „az állatok felé mutatott érzékenységet”⁵⁴ állapít meg, ami Payer művében is megfigyelhető. Egy ponton Payer alanyként kezeli a jegesmedvéket és együttérez a helyzetükkel. Ezáltal mondhatni ökológiai magyarázatot adott a medvéknek a környezeti szisztémában betöltött szerepéről: „A medve azonban az együttérzésünket is megérdemli, [mivel] élete élelmezési gondok láncát alkotja [...]”⁵⁵ Az együttérezés (de nevezhetjük akár empátiának is) és az egyéb északi-sarki szezonális és földrajzi fenntartási mintákra tett utalások által Payer szövege egy lehetséges jövőbeli diskurzust ígér, ami a természet felé mutatott kommunalista attitűd köré rendeződik. Emellett sejteti a szisztematikus ökológiai *niche*-ek egyik megfogalmazását is. Megjegyzendő, hogy ez a lehetőség a tudományos vizsgálatok formájától és az esztétikai dimenziótól is függ. Ezt Fredrik Brøgger az állatokkal való „képzeletbeli azonosulásnak” hívta.⁵⁶ Emellett Payer vitathatlanul egyéniséget tulajdonít a jegesmedvéknek: „A bátorságukról szóló, ellentmondásos beszámolók megmagyarázzák azt, hogy egy medve viselkedését nem befolyásolhatja egy másik. Így mindegyik önálló módon cselekszik és csak az önfenntartás szükséglete vezérli.”⁵⁷ Payer ezáltal felhívja a figyelmet arra, amit Pálsson a kommunalista természetszemlélet „kontingenciájának” nevez.⁵⁸ Ezzel Lopez nézőpontjának előképévé válik, miszerint az állatok mint szociológiai lények önálló személyiséggel bírnak.⁵⁹

⁴⁹ „Tiger des Eises” PAYER, 1871. 417.

⁵⁰ „Wenn irgend einem Thiere”; „der Name Ungeheuer”; „wahrhaft dämonisch” PAYER, 1871. 420.

⁵¹ PAYER, 1871. 421.

⁵² „greulichen Sphinx”; „unheimlicher Hässlichkeit” PAYER, 1871. 421.

⁵³ PAYER, 1871. 517. Lásd még: SCHIMANSKI–SPRING, 2015. 425; 427; 467.

⁵⁴ KJELDAAS, 2014. 73.

⁵⁵ „Doch der Bär verdient auch unser Mitleid, sein Leben bildet eine Kette von Nahrungsorgen.” PAYER, 1871. 414.

⁵⁶ BRØGGER, 2010. 96.

⁵⁷ „Die widersprechenden Berichte über seinen Muth erklärt der Umstand, dass sich aus dem Verhalten eines Bären nie auf das eines anderen schliessen lässt, dass somit jeder individuell auftritt und von dem jeweiligen Nahrungsbedürfniss geleitet wird.” PAYER, 1871. 413.

⁵⁸ PÁLSSON, 1996. 67; 72.

⁵⁹ KJELDAAS, 2014. 79.

Payer a grönlandi vadászati gyakorlatokra többször is utal anélkül, hogy bármilyen említést tenne a *Naturvölker* kategóriájáról.⁶⁰ Így kontrasztba kerül olyan későbbi felfedezőkkel, mint például Knud Rasmussen, akik más kulturális kontextusból írtak. Payer szerint a felfedezők és a grönlandiak közti különbség elsősorban a technológiában és a technikában mutatkozik meg, míg a világszemléletbeli különbségek alig kerülnek említésre. Payerhez hasonlóan Rasmussen is ki van téve olyan helyzeteknek, amelyekben arra kényszerül – mint azt Brøgger említi Rasmussen inuit gyakorlatokról szóló leírásaival kapcsolatban –, hogy „*olyan stratégiákat agyaljon ki, melyekkel enyhítheti és ellensúlyozhatja [az Északi-sark] természeti környezetének felettébb zord és erőszakos erőt*”.⁶¹ Ennek megfelelően Payer együttérzése a jegesmedvékkel arra utal, hogy úgy látja, az állatokra, a felfedezőkre és az őslakosokra is a létezés ugyanazon elsődleges feltételei vonatkoznak. Egyedül az európai halászat és vadászat ipari (tehát inkább kizsákmányoló) formáival kapcsolatban lát különbséget: ebben az esetben a felfedezők számára a rozmárok és a fókák májolaja „*fontos*”, a grönlandiak számára ellenben „*felbecsülhetetlen*”.⁶² Ha van valami különleges az északi-sarki állatokhoz kapcsolódó grönlandi gyakorlatokban, akkor az a teljesség-felfogás, ugyanis az állatok minden részét felhasználják: „*Az eszkimók számára a fókák és a rozmárok általánosan felhasználhatók. [...] – egyszóval: a fókákat és a rozmárokat szó szerint felemészti az eszkimók jelenléte*”.⁶³ A grönlandiakat ezáltal hulladékmentes kultúrájú népként ábrázolja. Kultúrájukban feltételezhetően a felhasználhatatlanságnak nincs is szerepe. Így esetükben nincs is különbség az idealizmus és a materializmus között, sőt, számukra valójában az ökológiai körforgáson kívül nem is létezik más.

Payer a Grönlandról szóló leírásaiban a „teli” Északi-sark benyomását kelti, ami számtalan állat és nem kevés madár otthona – legalábbis átmeneti, szezonális jelleggel.⁶⁴ Amit Payer feljegyez a madarak tojásainak és bőrének hasznosításáról, az mélyen beágyazódott a grönlandiak által történő totális felhasználás toposzába. A madarak vándorlási sémáit szintén megmagyarázza, amikor pedig szülői viselkedésükről ír, egy bizonyos antropomorf, alanyi státusszal ruházza fel őket. A szöveg itt ismét egy lehetséges jövőbeli kommunalista, ökológiai jellegű diskurzusra utal.

Payer az étellel, és főleg madarakkal teli Északi-sarkra való utalása megjelenik az osztrák–magyar északi-sarki expedícióról a *Neue Freie Presse*-nek írt 1874-es cikkében is. Paradox módon ugyanebben a szövegben azt állítja, ahogy azt korábban már idéztük, hogy „*nincs is szegényebb vidék a Földön*”, mint a Ferenc József-föld legdélibb részei. Ahogy azt már máshol is hangsúlyoztuk,⁶⁵ a Ferenc József-föld legészakibb területeiről szóló felettébb festői leírása, amely madaraktól zajos és északi-sarki állatok nyomaival teli, fenségesen megszerkesztett. Ezt az étellel teli képet az 1872–74-es expedíció során szánval megtett útjuk legészakibb pontjánál jegyezte le.⁶⁶ Az északi-sarki Paradicsomnak tűnő, korábbi mitikus hagyományoknak megfelelő

⁶⁰ Lásd: BRØGGER, 2010. 85.

⁶¹ BRØGGER, 2010. 85.

⁶² „*wichtig*”; „*unschätzbar*” PAYER, 1871. 420.

⁶³ „*Dem Eskimo sind Seehunde und Walrosse von universeller Verwendbarkeit. [...] – mit Einem Worte: Seehund und Walross werden von dem Dasein des Eskimo geradezu verschluckt.*” PAYER, 1871. 422.

⁶⁴ PAYER, 1871. 422–423.

⁶⁵ SCHIMANSKI–SPRING, 2015. 537–38.

⁶⁶ PAYER, 1874. 4–5.

táj leírását az expedíció legextrémebb földrajzi pontjához való megérkezés heroikus narratívájának részeként kell értelmezni. A „teli” Északi-sark képe értelmezhető a felfedezők megpróbáltatásainak egyfajta jutalmaként, ha úgy tetszik, aranyként a szivárvány tövében. Payer egymás mellé helyezi ezt a képet és a zászlófelvonás aktusát, megerősítve ezzel az expedíció szimbolikus státuszát az Osztrák–Magyar Monarchia szempontjából.

Az író és rovatvezető Hieronymus Lorm (Heinrich Landesmann írói álneve) egyik esszéjében a Ferenc József-föld és az Északi-sark szimbolikus szempontú felhasználhatóságát hangsúlyozza. Az esszé eredetileg a *Wiener Abendpost*-ban, majd később a *Neuest Fremden-Blatt*-ban is megjelent 1874-ben. Éppen azelőtt, hogy a felfedezők megérkeztek volna Bécsbe.⁶⁷ Lorm reflektál az expedíció és általában a sarki felfedezés „hiábavalóságára” (*Nutzlosigkeit*). Ezzel újra megerősíti az expedíció idealista jelentését Ausztriában, a korábban már idézett ambivalenciákat számba véve: üres-teli, gyönyörű-veszélyes, ismert-ismeretlen, tudományos-irodalmi, materializmus-idealizmus stb. Ahogy Spufford szerzői és Payer, úgy Lorm is ábrázolja az északi-sarki madarak élővilágát. Egy orosz kereskedő szibériai útjáról szóló naplóira hagyatkozik, amelyek közel ötven évvel korábban jelentek meg németül.⁶⁸ Lorm leírása még inkább bővelkedik oximoronokban. Egymás mellé állítja az északi-sark csendjét és a madarak különböző fajtáinak „[m]illióit”, akárcsak Payer. Lorm azt írja, hogy a madarak „lármája [...] állandó visszhangot kelt, és ez az élet egyetlen hangja”. Lorm számára a madarak az északi-sarki fenségességben „az organikus természet és a halál között lévő ösvényen” helyezkednek el,⁶⁹ feljegyzése példa az Északi-sark többnyire orientalista leírására.

Lorm szövege arra utal azonban, hogy a szerzőnek az expedícióhoz fűződő idealista, antimaterialista hozzáállása potenciálisan magában foglal egy kommunalista vagy ökológikus jellegű diskurzust is, mivel engedi, hogy az Északi-sark és annak esztétikussága együttesen hassanak. Vagyis Lorm részben azt teszi, amit Spufford szerint Brontë csinál Bewicknek az Északi-sark madár élővilágáról szóló leírásaival, „nem egy ökoszisztémába integrálja azt, hanem képrendszerekbe”;⁷⁰ vagy még inkább, Lorm a természetet és az írást azonos szintre emeli. Azzal dicséri az expedíció idealizmusát, hogy a sarki expedíciókat hasztalan tevékenységként ábrázolja, ahogy egy gyerekjáték vagy egy vers tenné azt.⁷¹ A gyerekjátékok osztoznak a vers és „a saját képzeletünk játékának” fenséges jellegében, mivel a gyermekek, „akik még frissek és tapasztalatlanok, még a világ borzalmaiban is megpillantják a nagyságot”.⁷² A sarki felfedezés segített rájönnünk, hogy egy ilyen játék hasztalanságában a természet is osztozik: az ezekről az expedíciókról szóló feljegyzések „elkábítottak minket a világ édes használhatatlanságának legköltőibb képzeivel”, míg a „Természet a saját hasztalan gyerek-

⁶⁷ LORM, 1874.

⁶⁸ LORM, 1874, 1732. Sajnos nem tudtuk Lorm forrását azonosítani.

⁶⁹ „Millionen”; „...Geschrei bildet gleichsam ein stehendes Echo und dies ist die einzige Stimme des Lebens”; „der Uebergang der organischen Natur zum Tode” LORM, 1874, 1732.

⁷⁰ SPUFFORD, 1996, 14.

⁷¹ LORM, 1874, 1732.

⁷² „noch frisch und unerfahren, das Spiel unserer Phantasie”; „auch in den Schrecklichkeiten der Welt nur ihre Herrlichkeit erblickte” LORM, 1874, 1732.

játékait játssza a Föld pólusain".⁷³ Miután a megszemélyesített Természethez ezáltal hatóerőt adott, Lorm továbbmegy, és azt hangsúlyozza, hogy a Természet „a saját öröme” játszik, „nem azért, hogy az embereket szórakoztassa [...] teljesen ellentétesen azzal a korlátozott teleológiával, ami mindenhol hasznosságot biztosít a tollnélküli kétlábúaknak”.⁷⁴ Azzal, hogy a hasznosság hiányára összpontosít, előkészíti a terepet az állatok és az esztétikus gyakorlatok azonos szintű leírásának. Lorm játékos és erősen irodalmi jellegű esszéje, ami szerinte egy „hozzájárulás az esemény költészetéhez”, önmagában részét képezi a haszталanság idealizmusának.⁷⁵ Az északi-sarki expedíció nemcsak tudományos, de költői is.⁷⁶ Esszéjének jelentőségteljesen az „Északi-sarki arabeszk” (*Nordpol-Arabesken*) címet adta. Ez egy kétértelmű cím, amely összekapcsolja azt az elképzelést, hogy az esszé orientalista stílusú természeti díszek sorozatából áll, egy másikkal, egy radikálisabb interpretációval, mely szerint az Északi-sark önmagában véve elsődlegesen a természeti „díszítmény” helye, valami olyané, ami az ember számára használhatatlan („az Arktika arabeszkjei”). Az anyagi világ és a szimbólumok világa már nem tűnnek egymástól elválasztható területeknek. A tanulság az, hogy az északi-sarki természet és az írás egy olyan közös ökológia részévé válhatnak, melyben képes együtt működni az Északi-sark és az idealista diskurzus, kéz a kézben, a kizsákmányolás ellen.

Összegzés

Pálsson azt állítja, hogy a természethez való hozzáállásnak három különböző kategóriája lehetséges: az orientalista (amit a természet kizsákmányoló dominanciájaként definiál; ebben az esetben a természet értelmezhető erőforrásként vagy tudományos tárgyként), a paternalista (amely szintén „másként” kezeli a természetet, ám védendő ökológiai tárgyként) és a kommunalista (amelyben az egyén kapcsolatba lép a természettel, a környezeti viszonyrendszer részévé válik és biztosítja annak esetlegességét).⁷⁷ Forrásanyagunkban a paternalista hozzáállás alig fellelhető, és tágabb történeti nézőpontból amellet is érvelhetnénk, hogy ez az orientalista hozzáállás egyik változata (Said orientalizmusról szóló koncepciójáról ugyanis elmondható, hogy tartalmaz egy paternalista attitűdöt⁷⁸). Az elsődleges választóvonal a kizsákmányoló vagy „othering” és a kommunalista vagy összefüggő diskurzusok között húzódik.

Ahogy azt Pálsson is felveti kategóriái kapcsán, az ehhez hasonló választóvonalak relatívak; kategóriái ezért „polifón módon” jelen lehetnek ugyanabban a „szöveg-

⁷³ „uns mit den poesievollsten Gedanken über die holde Nutzlosigkeit der Welt berauschten”; „[a]n den Polen der Erde treibt die Natur nutzlose Kinderspiele” LORM, 1874. 1732.

⁷⁴ „zu ihrem eigenen Ergötzen, nicht zur Unterhaltung der Menschen, [...] also ganz im Widerspruch mit einer beschränkten Teleologie, welche überall den Nutzen für den unbefiederten Zweiflüßler herausklügelt” LORM, 1874. 1732.

⁷⁵ „ein Beitrag zu [der] Poesie des Ereignisses” LORM, 1874. 1732.

⁷⁶ LORM, 1874. 1733.

⁷⁷ PÁLSSON, 1996.

⁷⁸ Például: SAID, 1978. 32–33.

ben”.⁷⁹ Explicit módon azonban soha nem részletezi a kategóriák közti váltások struktúráját vagy dinamikáját. Azt állítjuk tehát, hogy azáltal, hogy – Laclau és Mouffe fogalmának megfelelően – a természethez való hozzáállásokat (esetünkben a kizsákmányolót és a kommunalistát) diskurzusokként kezeljük, és vizsgálat alá vonjuk a diskurzusokban fellelhető csomópontokat azok kétértelmősége miatt, felvázolhatjuk a réseket és a szétválási pontokat a rendszerben, amelyek indokoltá teszik a kommunalista nézőpontok bevezetését. Esetünkben az *üresség* és ellenpontja, a *teljesség*, a *hasznosság* és a *használatatlanság*, az *idealizmus* és a *materializmus*, a *tudomány*, a *fenségeség*, az *empátia* és az *ökológiai* azonosíthatók forrásanyagunk csomópontjaiként. Elemzésünkben megpróbáltuk bemutatni, hogy egy adott történelmi pillanatban (1874) hogyan befolyásolhatja az anyagi kihasználást a földrajzi esetlegesség (Osztrák–Magyar Monarchia és Norvégia), előidézve egy elmozdulást a szimbolikus kihasználás felé (kifejezetten a nemzeti identitással kapcsolatban), ami ezáltal egy potenciálisan még inkább összefüggő diskurzussá bővül ki. Elsősorban a csapongó kétértelmőségek instabilitása játszik szerepet az északi-sarki természeti világról formált európai attitűdökben, ami lehetőséget biztosít egy jövőbeli ökológiai diskurzusra. Általában véve azt szeretnénk megjegyezni, hogy az Északi-sarkhoz fűződő jelenkori attitűdök vizsgálatának is előnyére válna, ha a kihasználás materiális és szimbolikus formáinak összekapcsolódása is figyelmet élvezne.

Fordította: Egyed Regina

Felhasznált irodalom és rövidítések

BERGER–BESSER–KRAUSE (Hg.)

2008 BERGER, Frank – BESSER, Bruno P. – KRAUSE, Reinhard (Hg.): *Carl Weyprecht (1838–1881): Seeheld, Polarforscher, Geophysiker: Wissenschaftlicher und privater Briefwechsel des österreichischen Marineoffiziers zur Begründung der internationalen Polarforschung*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008.

BRØGGER

2000 BRØGGER, Fredrik Chr.: *The Culture of Nature: The View of the Arctic Environment in Knud Rasmussen’s Narrative of the Fifth Thule Expedition*. In: *Arctic Discourses*. Eds.: RYALL, Anka – SCHIMANSKI, Johan – WÆRP, Henning Howlid. Newcastle, Cambridge Scholars, 2000. 82–105.

DAVID

2000 DAVID, Robert G.: *The Arctic in the British Imagination, 1818–1914*. Manchester, Manchester University Press. 2000.

KESKITALO

2002 KESKITALO, E. C. H.: *Constructing ‘the Arctic’: Discourses of International Region-Building*. Rovaniemi, Lapin yliopisto, 2002.

KJELDAAS

2014 KJELDAAS, Sigfrid: *Barry Lopez’s Relational Arctic*. *Ecozon@*, 5. (2014) 2. sz. 72–87.

⁷⁹ PÁLSSON, 1996. 77.

LACLAU-MOUFFE

2001 LACLAU, Ernesto – MOUFFE, Chantal: *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London, Verso, 2001.

LORM

1874 LORM, Hieronymus: Nordpol-Arabesken. *Wiener Abendpost*, (1874. szeptember 23.) 1732–1733; *Neues Fremden-Blatt*, (1874. szeptember 24.) Beilage 1–2.

PÁLSSON

1996 PÁLSSON, Gísli: Human-Environmental Relations: Orientalism, Paternalism and Communalism. In: *Nature and Society: Anthropological Perspectives*. Eds.: DESCOLA, Philippe – PÁLSSON, Gísli. London, Routledge, 1996. 65–81.

PAYER

1871 PAYER, Julius: IX. Arktisches Thierleben. Grönländische Jagd. In: *Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie von Dr. A. Petermann* 17. (1871) XI. sz. 413–23.

1874 PAYER, Julius: Die Nordpol-Expedition. *Neue Freie Presse*, 25. (1874) 9. sz. (Morgen). 1–6.

1876 PAYER, Julius: *Die österreichisch-ungarische Nordpol-Expedition in den Jahren 1872–1874, nebst einer Skizze der zweiten deutschen Nordpol-Expedition 1869–1870 und der Polar-Expedition von 1871*. Wien, Alfred Hölder, 1876.

PIPER

2010 PIPER, Liza: Introduction: The History of Circumpolar Science and Technology. *Scientia Canadensis*, 33. (2010) 2. sz. 1–9.

RYALL-SCHIMANSKI-WÆRP

2010 RYALL, Anka – SCHIMANSKI, Johan – WÆRP, Henning Howlid: Arctic Discourses: An Introduction. In: *Arctic Discourses*. Eds.: RYALL, Anka – SCHIMANSKI, Johan – WÆRP, Henning Howlid. Newcastle, Cambridge Scholars, 2000. ix–xxii.

SAID

1978 SAID, Edward W.: *Orientalism*. London, Routledge & Kegan Paul, 1978.

SCHIMANSKI-SPRING

2010 SCHIMANSKI, Johan – SPRING, Ulrike: A Black Rectangle Labelled 'Polar Night': Imagining the Arctic after the Austro-Hungarian Expedition of 1872–1874. In: *Arctic Discourses*. Eds.: RYALL, Anka – SCHIMANSKI, Johan – WÆRP, Henning Howlid. Newcastle, Cambridge Scholars, 2000. 19–42.

2015 SCHIMANSKI, Johan – SPRING, Ulrike: *Passagiere des Eises: Polarhelden und arktische Diskurse 1874*. Wien, Böhlau, 2015.

SPUFFORD

1996 SPUFFORD, Francis: *I May Be Some Time: Ice and the English Imagination*. London, Faber and Faber, 1996.

WALSH

2015 WALSH, Stephen A.: On Slippery Ice: Discovery, Imperium, and the Austro-Hungarian North Polar Expedition (1872–1874). In: *Expedition Into Empire: Exploratory Journeys and the Making of the Modern World*. Ed.: THOMAS, Martin. New York, Routledge, 148–70.